

տուած զայնպիսին ընդմէջ կտրելէ և զմասն նոցա ընդ անհաւատս դիցէ. և լաւ պահողաց և խնամ տանողաց ողորմեացի իւր միւսանգամ զալստեանն, ամէն:»

ԾՆԹ. — Հանգուցեալ Տ. Յարութիւն քհնյ. Եսայեան կը վկայէր որ 1919ին, Սաքսոնիոյ իշխան Հանրի, Հալէպ այցե-

լուծեամբ, հայերէն ուրիշ գրչագրութեանց հետ սքանչացմամբ դիտած է նաեւ այս աւետարանը և անոր քանի մը պատկերները լուսանկարած և յուշատետրին մէջ նօթագրած է անոր կարեւոր հանգամանքները:

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

## ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՍԲՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԵՊ

Բ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ոչ ոք կ'անգիտանայ այսօր թէ քաղաքակրթութեան մայր նկատուած գիտութիւնը անհամար բարիքներով օժտեր է մարդկութիւնը՝ ծնունդ տալով հոյակապ հանճարներու: Դարերու ընթացքին մէջ փառաբանանքներ հիւսեր է քրիստոնէական կրօնքին, և միշտ պատգամներ կը բանաձեւէ այնպիսի մեծավայելուէ շեշտով որ կը հիացնէ ու երկրպագել կու տայ իրեն: Այս լուսագեղ զիւցանոյշը աշխարհի վրայէն տգիտութեան խաւարը հալածելէ զատ, յաճախ մի քանի բախտաւոր մահականացուներու ձեռքէն բռնելով, ինչպէս մայր մը իր զաւակին, կ'առաջնորդէ դէպի անծայրածիր սահմանները իր խորհրդաւոր իշխանութեան՝ որ տիեզերական բարձունքէն սկսելով կ'երկարի ու կը խորանայ մինչեւ սանդարամետ: Աղօտ գաղափար մը կազմելու համար՝ կը բաւէ ակնարկ մը տալ շուրջերնիս. և ահա մեզ ընդառաջեն պիտի կենդանական ու անկենդան բնութիւնները, իրենց անհաշիւ և զարմանազան պէսպիսութիւններով, տեսակներով ու աստիճանաւորումներով, մարդէն մինչեւ զեռունները, միջատներն ու անտեսանելի մանրէները, ինչպէս նաեւ գեղեցիկ ու ահաւոր տեսարանները սա մեր բնական երկրին: Իսկ գիշերաժամերուն մեր գլխուն վերեւ տարածուող աստեղազարդ երկինքը շատ աւելի հրաշալի ու յափշտակիչ տեսարան մը կը պարզէ: Մեզ

ապշեցնողը այդ լուսակապոյտ ամայութեան մէջ թաւալող մարմիններուն ահռելի մեծութիւնը միայն չէ, այլ անոնց անհամար բազմութիւնը, խելքի պտոյտ պատճառող հեռաւորութիւնն ու արշաւասոյր ընթացքը՝ ամենակատարեալ ներդաշնակութեամբ: Փոշիի պէս ցանուած միլիոնաւոր աշխարհներ, որոնց ըով այս երկիրը բան մը չէ, կ'երթան կ'անհետին անեզր անջրպետին մէջ, ինչպէս ժամանակը՝ յաւիտենականութեան:

Գիտութեան այս վսեմ գաղափարականը ցուցադրող գիւտերու և գաղտնիքներու ուսումը այսօր ունի նաեւ բազմաթիւ ճիւղաբաժանումներ: Բայց մարդկային ոչ միտք և ոչ կեանք կը բաւեն անոնց մէկն իսկ իւրացնելու համար:

Վեհագոյն հանճարներու խոստովանութիւնն է այս: «Մեծ հոգիները, կ'ըսէ Բասքալ, մարդկօրէն ամէն կարելի հմտութեանց տիրանալէ ետք՝ կը տեսնեն թէ ոչինչ գիտեն»: Կեօթ է իր մահուան անկողինն մէջ «լոյս, լոյս» ազադակելով հոգին աւանդեց: Հին փիլիսոփաներուն պարագլուխը՝ Սոկրատ, սովոր էր միշտ ըսել. «Այս միայն գիտեմ որ ոչինչ գիտեմ»: Նոյնպէս Ս. Օգոստինոս, որ ծովաւ ծաւալ հմտութեամբ լուծած է մարդկային ճակատագրին վերաբերող ամէնէն դժուարին հարցերը, կը գրէր իր մէկ բարեկամին. «Որչափ սորվեցայ՝ այնքան տգէտ ելլալս

հասկըցայ»: Աւելի ուշագրաւ չէք գտներ Նեւտոնն՝ մեծ աստեղագէտին խոնարհ համոզումը իր մասին: Ալպիոնի այս պանծալի զաւակը, մեռնելէն քիչ առաջ, այսպէս կը պատասխանէր իր հանճարին վրայ հիացողներու մէկ հարցումին. «Չեմ գիտեր թէ աշխարհ ինչ դատաստան պիտի ընէ իմ աշխատութիւններուս վրայ, սակայն ես կը կարծեմ որ ուրիշ բան եղած չեմ» եթէ ոչ ծովափին եզերքը խաղացող մանուկ մը, որ մերթ փայլուն ժժմակ մը և մերթ մաքուր խեցի մը գտնելով կը գրօնուէ, մինչ անդին ճշմարտութեան մեծ ուղիւնոսը կը տարածուէր առջեւ՝ ահաբեկիչ և անըմբռնելի:

Ահա ճշգրիտ գաղափարն ու պաշտամունքը գիտութեան, որուն առջեւ կը պարտինք խոնարհիլ երկիւղած յարգանքով և ողջունել ամէն անգամ որ զինք տեսնենք մեր ճանապարհին վրայ:

Գերագոյն հանճարներու այսօրինակ խոստովանութիւնները մեզի գաղափարել կու տան ուրեմն թէ որքան չնչին է գիտութեան ուղիւնոսէն առնուած կաթիլը որ կրնայ սեղմուիլ մարդկային ուղեղի մէջ: Էւ յիշուի, այս յարաբերական իմաստով, նշոյլ մըն է այն աստուածային իմաստութեան՝ հարկաւոր ճշմարտութիւնները մեր մտքին առջեւ պարզող, կամ ըստ Պոսիւէի (տուած) սահմանին. «Ծանօթութիւն Աստուծոյ և անձին», նկատելով վերջինս իբր յցնակէտ, և զԱստուած՝ իբր վախճան: Ճշմարիտ գիտութիւնը Յաւիտենականին պատգամաբերն է, և իբր երկնքի զաւակ՝ կը մերժէ ամէն ինչ որ անկէ չի գար ու ստութեան վրայ հիմնուած է:

Սակայն ճակատագրի այս գիտակցութիւնը շատերու մտքէն սկսաւ անհետիլ այն օրէն՝ երբ ստութիւնը ճշմարտութեան կերպարանք առաւ<sup>2</sup>, և փառաբանեց անոր շուքին տակ ապաստանող անհաւատութիւնը՝ որ աշխարհի մեծագոյն դժբախտութիւնը եղած է իր արբանեակներով: Գիտնականի հովեր առնող զեղծարարներ օգտուելով ժողովուրդներու զիւրահաւանութենէն ու շփանալով տաղանդի փշուրէն

գոր բնութիւնը տուած էր իրենց, գրիչ և ուղեղ մաշեցուցին չարափոխելու համար գիտութեան հարազատ կերպարանքն ու նուիրականութիւնը: Ասկէ ծնունդ առաւ ամբարիշտ գրականութիւնը, որուն աղիտաբեր փորձերուն զլխաւոր նպատակն էր՝ խրամատներ բանալ կրօնի և գիտութեան պատուանդաններուն շուրջ: Բայց թէ յաջողեցաւ արդեօք կորզել գիտութեան կողմէ սպասուած մրցանիշը: — Ահա՛ խօսելին՝ որուն պիտի փորձեմ անդրադառ-

1. Այս Ս. Հայրապետին համար կը պատմուի թէ անգամ մը կրօնի բարձր ճշմարտութիւններով զբաղելուն առթիւ՝ երբ կարգը կու գայ Ս. Երրորդութեան խորհուրդին, անսովոր թմբուկին մը կ'ունենայ յանկարծ ու ծովու մը եզերքը փոխադրուելով, կը տեսնէ հոն հրեշտակի կերպարանքով փոքր մանուկ մը որ աւագին վրայ փոս մը բացած՝ իր ափով անոր մէջ կը քաշէր ծովին ջուրը: «Նպատակդ ի՞նչ է» կը հարցնէ մանուկ հրեշտակին: — «Կ'ուզեմ ուղիւնոսը այս փոսին մէջ առնել»: — «Մեթէ՛ կարելի՞ է այդպիսի բան»: — «Հապա զուն ի՞նչպէս կ'ուզեմ մտքովդ ըմբռնել Ս. Երրորդութիւնը»: Ասոր վրայ Օգոստինոս կ'արթննայ տեսիլքէն այլապէս, ու նորէն իր զրասեղանին առջեւ կը գտնէ ինքզինքը:

2. Կ'արժէ հոս յիշել գերման առակախօսի մը այլաբանական մէկ ակնարկութիւնը, թէեւ տարբեր նպատակի համար ըսուած: «Օր մը Ստութիւնը յանկարծ ճշմարտութեան վրայ հասաւ՝ երբ ըսն կ'ըլլար, և անոր ճեմակ պարեգօտը հանելով՝ ինք հագաւ զայն, և շուտ մը եղաւ երկրիս աստուածը: Աշխարհ՝ շմբոթած այս կեղծ փայլէն՝ քիչ յետոյ ինկաւ իր նախկին անմեղութենէն, ու մէկդի թողուց ամէն պարկեշտութիւն և ուղղամտութիւն: Ճշմարտութիւնը եղաւ արքայական ու անձանթ, և իր անունը յափշտակողին տրուեցաւ այն պաշտամունքը՝ որ իրեն կը տրուէր» (Լիշըթուէր, 1719-1783):

3. Ընթերցողը զուշակեց անշուշտ թէ այդ խօսքը ակնարկութիւն է Ժ.Բ. դարու Ֆրանսացի անկրօն փիլիսոփաներուն, որոնք թունալից հրատարակութիւններով ոչ միայն իրենց երկրին յեղափոխութիւնը պատրաստեցին, այլ վերի վայր ըրին բոլոր աշխարհի կարգին ու օրէնքները, ապականելով հետագայ սերունդներու և ժողովուրդներու բարքերը: Ասոնց էն նշանաւորները, Մենթիսքիէյոյ, Վոլթէյը, Ռուսոյ, Քոնդորսէ, Թիւրկոյ, ա'Ալամայէր, Տեյլլըրոյ, ամենայայտնի դէմքեր են արդէն ու պաշտուած հաւատարացներէ՝ իբր առաջին քանդիւններ կրօնական նախապաշարումներու: Իրենց անհիմն ճամբարտակութեանց զլխաւոր շտեմարանն է հանրագիտարանը (encyclopédie), յօրինուած զլխաւորապէս ա'Ալամայէրի և Տեյլլըրոյի աշխատակցութեամբ:







